

دانشگاه صنعتی شاهرود

دانشکده مهندسی معماری و شهرسازی

طراحی محله براساس تاثیر ویژگی های کالبدی فضای باز عمومی در افزایش تعاملات و رفتار اجتماعی

دانشجو:

محمد ترابی

استاد راهنما:

دکتر حمید رضا عظمتی

استاد مشاور:

دکتر بهرام صالح صدق پور

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته مهندسی معماری

خرداد ۱۳۹۱

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

باسمه تعالی

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب محمد ترابی معتمد می‌شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه تربیت مدرس دبیر شهید رجایی می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء

ایضاً تصفہ کوچک تقدیم بہ ارواح بلند و رفیع شہداء اسلام

مخصوصاً شہداء ہشت سال دفاع مقدس

و روح ملکوتی حضرت امام روح اللہ (رہ)

تَشْكُرُ وَتَقْدِيرُ وَيَرْهَ لَزِ هَمْسِرِ مَهْرِبَانِ وَفِدَاكَارِمِ

وَپِدْرَتِ شَيْسْتِه تَكْرِيمِ وَاحْتِرَامِ

وَعَادِرِ صَبُورِ وَبِهَيْسْتِرِ اَمِ

وَاَسْتَاذِ رَاهِنَمَا عَزِيْزِ وَبِزَرِ گُوَارِمِ

وَاَسْتَاذِ مَشَاوِرِ دِلْسُوْزِ وَتُوْلَانِيْمِ

چکیده پایان نامه:

موضوع این پژوهش طراحی محله براساس تاثیر ویژگی های کالبدی فضای باز عمومی در افزایش تعاملات و رفتار اجتماعی می باشد. پژوهش مورد نظر در محله نارمک واقع در منطقه ۴ و ۸ تهران انجام گرفته است. محله نارمک اولین تجربه شهرسازی مدرن ایرانی می باشد و دارای سلسله مراتب شهری می باشد. ۱۰۰ نفر از اهالی نارمک به روش نمونه گیری در دسترس انتخاب شدند تا به پرسشنامه ۱۲ سوالی پژوهش پاسخ دهند. در این تحقیق از روش پیمایشی استفاده گردیده است؛ که برای انجام آن پرسشنامه ای تنظیم گردید. روایی ابزار اندازه گیری پژوهش از روش محتوایی و سازه مورد مطالعه نشان داد که ابزار دارای روایی مناسبی است. همچنین میزان پایایی این ابزار با استفاده از روش آلفای کرونباخ $\alpha = 0,730$ بدست آمده است. بعد از تحلیل پرسشنامه ها و تحلیل عاملی، سه عامل پنهان کشف گردید. که عبارتند از: جذابیت و زیبایی، امنیت و آرامش و دسترسی و سلسله مراتب. در ادامه پژوهش از آزمون تی برای معناداری این سه عامل استفاده گردید و نشان داد که توافق بسیار بالایی با دو عامل جذابیت و زیبایی و امنیت و آرامش می باشد و توافق با دسترسی و سلسله مراتب برابر با ۷۰٪ می باشد. در نتیجه این پژوهش نشان می دهد که عامل زیبایی و جذابیت، متغیر وابسته و اثرپذیر می باشد و عامل امنیت و آرامش، متغیر میانجی و یا تعدیل می باشد و عامل دسترسی و سلسله مراتب، متغیر مستقل و اثرگذار می باشد. که هر سه بر افزایش تعاملات و رفتار اجتماعی اثرگذار می باشد. سپس طراحی با توجه به عوامل اشاره شده صورت گرفت.

واژگان کلیدی: محله، ویژگی های کالبدی، فضای باز عمومی، فضای جمعی، تعاملات اجتماعی

فهرست مطالب

۱	فصل اول: کلیات
۲	۱-۱- بیان مسأله تحقیق:
۲	۱-۲- اهداف تحقیق:
۳	۱-۳- سوالات یا فرضیه‌های تخصصی:
۳	۱-۴- ضرورت و اهمیت تحقیق:
۴	۱-۵- پیشینه تحقیق:
۴	۱-۶- روش تحقیق:
۵	فصل دوم: مرور ادبیات موضوع
۶	۲-۱- محله، فضایی اجتماعی
۹	۲-۲- عرصه عمومی محله، مهمترین عرصه تعاملات اجتماعی
۹	۲-۲-۱- تقسیم بندی فضاهایی شهری
۱۰	۲-۲-۲- تعاملات اجتماعی در فضاهای شهری
۱۱	۲-۲-۳- فضاهای عمومی
۱۲	۲-۲-۴- ظرفیت های فضای عمومی
۱۵	۲-۲-۵- پیشنهادی برای افزایش تعاملات اجتماعی
۱۵	۲-۳- افزایش کیفیت فضاهای شهری
۱۹	۲-۴- ویژگی هایی جهت افزایش کیفیت فضای عمومی
۱۹	۲-۴-۱- دسترسی و سلسله مراتب
۲۱	۲-۴-۲- فضاهای متوالی
۲۲	۲-۴-۱-۲- مبانی و ضوابط طراحی فضاهای متوالی
۲۳	۲-۴-۳- محصوریت
۲۳	۲-۴-۴- وحدت و تنوع
۲۴	۲-۴-۴-۱- عوامل ایجاد وحدت
۲۵	۲-۴-۴-۲- تکنیک های پیشنهادی روش های ایجاد تنوع
۲۵	۲-۴-۴-۱-۲- یکمربگی
۲۵	۲-۴-۴-۲- تنگ و گشاد نمودن فضا
۲۶	۲-۴-۴-۲-۳- سرپوشیده نمودن یا مسقف کردن بعضی از قسمت های مسیر
۲۶	۲-۴-۴-۲- ایجاد سایه و روشن
۲۶	۲-۴-۴-۲-۵- تاکید کالبدی
۲۷	۲-۴-۴-۲-۶- ایجاد موانع دید در مسیرهای مستقیم و طولانی
۲۷	۲-۴-۵- ویژگی نماهای شهری
۲۸	۲-۴-۶- تواضع در نمای خانه: پرهیز از خودبینی و اتلاف ثروت
۳۰	۲-۴-۷- پیوستگی و تفکیک عرصه ها

فهرست مطالب

۳۰	۲- ۴- ۸- جهت گیری و جهت یابی
۳۰	۲- ۴- ۹- تراکم و ظرفیت قابل تحمل محله
۳۱	۲- ۴- ۱۰- ایجاد، تقویت و تداوم محور اصلی
۳۲	۲- ۴- ۱۱- ایجاد شبکه ای از مراکز
۳۳	۲- ۴- ۱۲- ایجاد نشانه های شهری
۳۴	۲- ۴- ۱۳- تقویت گذر اصلی پیاده
۳۴	۲- ۴- ۱۴- غریب گز بودن ورودی محله
۳۵	۲- ۴- ۱۵- منحصربه فرد بودن ورودی محله
۳۶	۲- ۴- ۱۶- آرامش
۳۸	۲- ۴- ۱۷- خودمانی بودن
۴۰	۲- ۴- ۱۸- دنجی
۴۱	۲- ۴- ۱۹- ایمنی
۴۲	۲- ۴- ۲۰- توسعه محله پایدار
۴۴	۲- ۴- ۲۱- پیچیدگی
۴۵	۲- ۴- ۲۲- انعطاف پذیری
۴۶	۲- ۴- ۲۳- هویت و سرزندگی
۴۷	۲- ۴- ۲۴- پویایی و سازگاری
۴۸	۲- ۴- ۲۵- حس مکان
۴۸	۲- ۴- ۲۶- ارتقا کیفیت دیدها و چشم اندازها
۵۰	۲- ۵- نتیجه گیری
۵۶	فصل سوم: روش تحقیق
۵۷	۳- ۱- مقدمه
۵۷	۳- ۲- روش و طرح تحقیق
۵۹	۳- ۳- فرآیند تحقیق
۵۹	۳- ۳- ۱- گام های روند تحقیق حاضر
۵۹	۳- ۳- ۲- الگوی کلی؛ روال و ساختار تحقیق حاضر
۶۰	۳- ۴- جامعه آماری
۶۲	۳- ۵- نمونه، روش نمونه گیری و حجم نمونه
۶۴	۳- ۷- ابزارهای اندازه گیری تحقیق حاضر:
۶۵	۳- ۸- اعتبار سنجی ابزارهای تحقیق حاضر:
۶۶	۳- ۸- ۱- پایاسازی داده های تحقیق حاضر:
۶۶	۳- ۸- ۲- رواسازی با تحلیل عاملی داده های تحقیق حاضر:
۶۷	۳- ۹- تحلیل عاملی داده های تحقیق حاضر:

فهرست مطالب

۶۷	۳- ۹- ۱- استخراج نتایج تحلیل عوامل اصلی موثر در تحقیق حاضر:
۶۸	۳- ۹- ۲- استخراج عوامل اصلی موثر در تحقیق حاضر:
۶۹	۳- ۹- ۳- استخراج میزان همبستگی عوامل موثر در تحقیق حاضر:
۷۰	۳- ۹- ۴- توصیف عوامل تحلیل شده در تحقیق حاضر:
۷۱	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل
۷۲	۴- ۱- مقدمه
۷۲	۴- ۲- بررسی فرضیه های تحقیق
۷۵	۴- ۳- ارایه نتایج
۷۶	فصل پنجم: نتیجه گیری، بحث و پیشنهادها
۷۷	۵- ۱- مقدمه
۷۷	۵- ۲- خلاصه نتایج
۷۹	۵- ۳- بحث و نتیجه گیری
۸۱	۵- ۴- پیشنهادات
۸۵	فصل ششم: تحلیل سایت و طراحی
۸۶	۶- ۱- مقدمه
۸۶	۶- ۲- موقعیت جغرافیایی و اقلیمی شهر تهران
۸۷	۶- ۳- توپوگرافی استان تهران
۸۷	۶- ۳- ۱- کوهستانی
۸۷	۶- ۳- ۲- کوهپایه ای
۸۷	۶- ۳- ۳- دشت ها
۸۷	۶- ۴- ساخت عناصر اقلیمی تهران
۸۸	۶- ۴- معرفی اجمالی منطقه ۵ تهران
۹۳	۶- ۵- معرفی اجمالی ناحیه ۳ منطقه ۵ تهران
۹۴	۶- ۶- نیازهای توسعه ناحیه ۳
۹۶	۶- ۷- محله مراد آباد
۹۶	۶- ۷- ۱- تاریخچه محله
۹۹	۶- ۷- ۲- نیازهای توسعه محله مرادآباد
۹۹	۶- ۸- سایت مورد نظر
۱۰۲	۶- ۸- ۱- تحلیل سایت
۱۰۴	۶- ۸- ۲- برنامه فیزیکی و نیازهای سایت
۱۰۶	۶- ۹- طراحی
۱۲۵	پیوست ها
۱۲۸	منابع و مراجع

فهرست نمودارها

۹	نمودار ۱-۲: محله بستر تعاملات و روابط اجتماعی
۱۱	نمودار ۲-۲: فضای شهری، ارتباط متقابل میان روابط و فعالیتها
۱۴	نمودار ۳-۲: وظایف فضای عمومی
۱۶	نمودار ۴-۲: عوامل افزایش کیفیت فضاهای شهری
۱۸	نمودار ۵-۲: اهمیت شاخص ها از نظر استفاده کنندگان
۴۴	نمودار ۶-۲: رابطه بین پیچیدگی و دلپذیر بودن و جالب بودن
۵۵	نمودار ۷-۲: نتیجه گیری فصل دوم
۶۰	نمودار ۱-۳: نمودار الگوی کلی، روال و ساختار تحقیق حاضر
۶۹	نمودار ۲-۳: نمودار اسکری به منظور تبیین دانه بندی عوامل موثر اصلی
۸۱	نمودار ۱-۵: مدل نظری نتیجه
۱۰۳	نمودار ۱-۶: دیاگرام جهت های اصلی سایت و دیاگرام معابر و ورودی

فهرست جداول

۵۰	جدول ۱-۲: ویژگی ها و راهکارهای کالبدی آنها
۶۴	جدول ۱-۳: تعیین ارتباط کاربردی میان عوامل مکنون در اهداف و مولفه های محتوایی (هدف- محتوا)
۶۸	جدول ۲-۳: جدول تعیین واریانس یا سطح تمایز تبیین شده از عوامل اصلی تحقیق حاضر
۷۰	جدول ۳-۳: ماتریس اصلی پس از اعمال چرخش و تعیین میزان همبستگی عوامل
۷۳	جدول ۱-۴: آزمون تی عامل یک
۷۳	جدول ۲-۴: آزمون تی عامل دوم
۷۴	جدول ۳-۴: آزمون تی عامل سوم
۹۰	جدول ۱-۶: اسامی و مساحت نواحی و محلات منطقه ۵
۹۲	جدول ۲-۶: جدول SWOT
۹۴	جدول ۳-۶: محلات ناحیه ۳ منطقه ۵ تهران
۹۴	جدول ۴-۶: نیازهای توسعه ناحیه ۳
۹۵	جدول ۵-۶: ناحیه ۳ در یک نگاه
۹۷	جدول ۶-۶: وضعیت کاربری ها در سطح محله
۹۸	جدول ۷-۶: محله مراد آباد در یک نگاه
۹۹	جدول ۸-۶: نیازهای توسعه محله مرادآباد

فهرست نقشه ها

- نقشه ۳-۱: تهران و مشخص کردن محله نارمک در آن ۶۰
- نقشه ۳-۲: محدوده محله نارمک ۶۱
- نقشه ۶-۱: تهران و مشخص کردن منطقه ۵ در آن ۸۸
- نقشه ۶-۲: موقعیت منطقه ۵ و مناطق همجوار ۸۹
- نقشه ۶-۳: منطقه ۵ تهران به همراه محدوده نواحی و محلات ۹۱
- نقشه ۶-۴: منطقه ۵ تهران و مشخص کردن ناحیه ۳ ۹۳
- نقشه ۶-۵: مشخص نمودن سایت طراحی در ناحیه ۳ منطقه ۸ تهران ۱۰۰
- نقشه ۶-۶: مشخص نمودن سایت طراحی ۱۰۰
- نقشه ۶-۱۲: پلان طبقه اول و دوم آپارتمان تیپ دوم به مقیاس ۱ بر ۲۰۰ ۱۱۶
- نقشه ۶-۱۳: پلان طبقه همکف خانه های ویلایی به مقیاس ۱ بر ۱۰۰ ۱۱۷
- نقشه ۶-۱۴: پلان طبقه اول خانه های ویلایی به مقیاس ۱ بر ۱۰۰ ۱۱۸
- نقشه ۶-۱۵: پلان طبقه همکف خانه های دو واحدی به مقیاس ۱ بر ۱۰۰ ۱۱۹
- نقشه ۶-۱۶: پلان طبقه اول خانه های دو واحدی به مقیاس ۱ بر ۱۰۰ ۱۲۰
- نقشه ۶-۱۷: پلان طبقه دوم خانه های دو واحدی به مقیاس ۱ بر ۱۰۰ ۱۲۱

فهرست تصاویر

- تصویر ۳-۱: عکس هوایی و طرحی از یک واحد همسایگی در محله نارمک (میدان ۸۰) ۶۲
- تصویر ۶-۱: تصویر هوایی از سایت طراحی ۱۰۱
- تصویر ۶-۲: تصویر هوایی از سایت طراحی ۱۰۱
- تصویر ۶-۳: نحوه تاثیر تابش آفتاب و بادهای غالب بر سایت ۱۰۲
- تصویر ۶-۴: استفاده از شکل زمین، ساختمان های مجاور و گیاهان برای حفاظت در برابر باد زمستان ۱۰۲
- تصویر ۶-۵: شکل ونحوه قرارگیری ساختمان به منظور افزایش میزان استفاده از خورشید در زمستان ۱۰۳
- تصویر ۶-۶: تصویر هوایی از سایت پلان ۱۰۷
- تصویر ۶-۷: مشخص کردن نمونه واحد همسایگی در سایت ۱۰۸
- تصویر ۶-۸: معابر داخلی سایت، انواع آن و نوع کفپوش های آن ۱۰۹
- تصویر ۶-۹: مشخص کردن فضای بازی کودکان در سایت ۱۱۰
- تصویر ۶-۱۰: مشخص کردن پارکینگ ها در سایت ۱۱۱
- تصویر ۶-۱۱: نمای جنوبی سایت ۱۲۱
- تصویر ۶-۱۲: نمای شمالی سایت ۱۲۱
- تصویر ۶-۱۳: نمای شرقی سایت ۱۲۲
- تصویر ۶-۱۴: نمای شرقی سایت ۱۲۲
- تصویر ۶-۱۵: دید از شمال شرقی سایت ۱۲۲
- تصویر ۶-۱۶: دید از نمای شمال غربی سایت ۱۲۳
- تصویر ۶-۱۷: دید از نمای جنوب شرقی سایت ۱۲۳
- تصویر ۶-۱۸: دید از نمای جنوب غربی سایت ۱۲۴

فصل اول

کلیات

۱-۱- بیان مسأله تحقیق:

پژوهش حاضر به بررسی تاثیر ویژگی های کالبدی در فضای عمومی محله در افزایش تعاملات و رفتار اجتماعی می پردازد. زیرا از یک سو فضای عمومی محله با تعاملات و رفتار اجتماعی داخل آن تعریف می شود و در نبود این عامل مهم بی هویت می باشد. ازسوی دیگر محله های طراحی شده و با ویژگی های کالبدی معماری، تعدادشان به انگشتان یک دست هم نمی رسد.

در شهرهای امروزی محلات هویت خویش را از دست داده اند و تعاملات و رفتار اجتماعی جزو مقوله های دست چندم به حساب می آید. بدین حساب بسیاری از عامل ها برای زندگی در یک محله ایده آل از بین رفته است. ثانيا توجه بیشتر به مجتمع های مسکونی و مرتفع سازی معطوف گشته است.

با مطالعه در تاریخ می توان فهمید که مردم ایران به تعاملات و رفتار اجتماعی بسیار اهمیت داده و برای آن ارزش قائلند. همچنین در فرهنگ و دین ایرانیان می توان این عامل را به وضوح مشاهده کرد. هدف از این پژوهش طراحی قسمتی از یک محله مبتنی بر ویژگی های کالبدی در فضای باز عمومی محله با افزایش تعاملات و رفتار اجتماعی می باشد.

۱-۲- اهداف تحقیق:

- فضای عمومی بستر تعاملات و روابط اجتماعی
- تاثیر مستقیم ویژگی های کالبدی بر روابط اجتماعی
- پیدا کردن ویژگی های کالبدی موثر بر روابط اجتماعی و ارزیابی آنها
- طراحی محله برای افزایش روابط اجتماعی

۱-۳- سوالات یا فرضیه‌های تخصصی:

- ویژگی‌های کالبدی چه تاثیری بر روابط اجتماعی در فضاهای عمومی شهری دارند؟
- چه ویژگی‌هایی سبب افزایش تعاملات و رفتارهای اجتماعی در فضای عمومی شهری می‌شود؟
- کدام ویژگی‌های تاثیرات بیشتر و کدام ویژگی‌های تاثیرات کمتری دارد؟

۱-۴- ضرورت و اهمیت تحقیق:

محل به عنوان مفهوم واحد اجتماعی شناخته می‌شود (خاکساری، ۱۳۸۵، ص. ۱۲۷) و تعاملات اجتماعی در آن بسیار نقش اساسی دارد (حبیبی، ۱۳۸۲) و میتوان گفت محله بستر روابط و تعاملات اجتماعی می‌باشد.

با این اعتبار فضای عمومی برای تجدید حیات مدنی، اهمیتی ویژه می‌یابد. ایجاد عرصه‌های عمومی زمینه لازم برای مشارکت مردم در مسائل جامعه خودشان را فراهم می‌آورد. به این ترتیب عرصه عمومی بستری می‌گردد که روابط اجتماعی در آن به سهولت برقرار شده و نظارت اجتماعی تحقق می‌یابد. در چنین فضایی تعاملات اجتماعی افزایش یافته و محله مکانی برای گفت و شنود اجتماعی و تبلور رفتارها و هنجارهای فرهنگی می‌شود چون که بسیاری از فعالیت‌های اجتماعی هم اکنون در انتظار فضایی امن برای وقوع هستند و به محض شکل‌گیری این فضا، این گونه فعالیت‌ها و نیازهای فضایی و کالبدی آنها مهر و نشان خود را بر فضا خواهند زد (حبیبی، ۱۳۸۲، ص. ۳۶) و زمینه حضور جمعی ساکنان آن را در فضای عمومی پدید می‌آورد و طراحان باید با راهکارهای خود این تعاملات و رفتارها را افزایش دهند (رفیعیان، ۱۳۸۸، ص. ۲۲۸).

بدین ترتیب افزایش کیفیت فضای عمومی به افزایش تجمع‌پذیری و افزایش تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی کمک کرده و رابطه‌ای مستقیم با آن دارد (Whyte, 2004, p.6). متأسفانه در نبود احساس آرامش و امنیت و ... برای ساکنان محل، شوق حضور در خیابان به عنوان فضای شهری از انسان گرفته می‌شود. بدین سبب فعالیت‌های اجتماعی معنای خود را از دست می‌دهد و نهایتاً شهر و فضای شهری بیگانه با انسان پدید می‌آید (حبیبی، ۱۳۸۰، ص. ۴۶) و فضاهای عمومی فضاهایی فقط برای عبور و رسیدن به مراتب خصوصی‌تر از فضاهای شهری می‌باشد و محل‌هایی تجمع‌پذیر و جمعی و دارای ظرفیت برقراری روابط و تعاملات اجتماعی نمی‌باشد.

ویژگی های کالبدی کمک بسیاری در افزایش کیفیت فضای شهری دارد. پس در نتیجه به نظر می رسد ویژگی های کالبدی و فیزیکی می تواند سبب افزایش تعاملات اجتماعی شود. پس طراحان بسیار می توانند با طراحی محله هایی امن و با آرامش زمینه را برای برقراری تعاملات اجتماعی پایدار و مناسب فراهم آورند.

۱-۵- پیشینه تحقیق:

طبق بررسی پژوهش های گذشته و مطالبی که درباره محلات گفته شده است، این موضوع در مورد نظری و تئوری آن کار شده و یا به صورت یک مورد کالبدی و موارد سنجش آن ارزیابی شده است و در اکثر موارد به صورت مجتمع های مسکونی طراحی گردیده اند. ولی نحوه ارتباط آن ویژگی های کالبدی و روابط اجتماعی، به نظر فکر جدید و بدیعی می رسد.

۱-۶- روش تحقیق:

ابتدا به روش توصیفی و اسنادی تعریف و ویژگی محلات و فضای عمومی از دیدگاه اجتماعی را بررسی کرده و رابطه آن با تعاملات اجتماعی را مورد بحث قرار می دهیم و سپس ویژگی هایی برای بالا بردن کیفیت فضاهای شهری استخراج می کنیم و سپس از طریق روش پیمایشی و بواسطه پرسشنامه ها، آنها را مورد ارزیابی قرار داده و نتایج را مورد تحلیل قرار داده و فرضیه خود را می سنجیم و طبق تحلیل طراحی خود را انجام می دهیم.

فصل دوم

مرور ادبیات موضوع

۲-۱- محله، فضایی اجتماعی

اندیشه و بحث در مورد واژه و مفهوم محله در طیف گسترده ای قابل طرح است که محدوده های این طیف را فرهنگ و باورهای جامعه، موقعیت اجتماعی، زمان و شیوه زیست و رابطه مردمان با یکدیگر تعریف و تعیین و تحدید کرده و ویژگی های آن را تبیین می کنند. محله در لغت به معنای "کوی، برزن. یک قسمت از چندی قسمت شهر یا قریه یا قصبه. قسمتی از قسمت های شهری یا قریه ای" آمده است (دهخدا، ۱۳۷۸). اما در اصطلاح و به خصوص در ادبیات شهری طیف وسیعی از تعابیر و مفاهیم را در خویش مستتر داشته یا به ذهن متبادر می نماید. علی رغم این؛ هر کسی، با هر فرهنگ، در هر محدوده جغرافیایی و در هر زمانی، در مورد محله و مفهوم آن بررسی و اظهار نظر کند، ناچار به پذیرش فرضیاتی است که بدیهی ترین آنها اطلاق مفهوم مکان به "محله" است. به این ترتیب معلوم می شود که محله جلوه و مفهومی از مکان است. این مکان متشکل از فضاهایی برای انجام فعالیت های انسان هایی است که در آن محله زندگی می کنند یا برای انجام امری یا دریافت خدماتی به آن مراجعه می کنند. سایر عوامل (انسان، فرهنگ، زمان، تاریخ و محیط) بقیه ویژگی های محله را تعیین می کنند (سلطانزاده، ۱۳۶۷، ص ۱۳۷-۱۳۸).

به طور کلی، مفهوم و واژه محله می تواند از ابعاد مختلف اجتماعی، روانشناسی، ذهنی، ادراکی، معماری (کالبدی)، و سیاسی تعریف شود. هریک از ابعاد مختلف، تعریف خاص خود از محله را ارائه می دهند. از سوی دیگر، این تعاریف در جوامع مختلف و نیز در مقاطع تاریخی مختلف می توانند متفاوت باشند. برای مثال، براساس ادبیات جهانی، دو واژه همسایگی^۱ و شهرستان^۲ را می توان به منزله مفهوم محله ترجمه کرد، در حالی که جمعیت آنها به ترتیب برای ۲۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ نفر و ۱۵۰۰۰ تا ۴۰۰۰۰ نفر را دربرمی گیرد. واژه اول، محله مسکونی است که دارای هویت مشخصی است، اما واژه دوم به محدوده ای اطلاق می شود که علاوه بر بزرگی در اندازه، دارای فرصت شغلی متنوع است. به عبارتی، فرصت شغلی از جمله مهم ترین معیارهای تعریف محله است. این محله دارای تجهیزات لازم از جمله مدرسه، سوپرمارکت و مراکز تفریحی است (Barton, 2003, p. 22).

بعضی تنها نگاه کالبدی به محلات دارند مانند لینچ که محله را در قالب عناصر پنج گانه راه، گره، نشانه، محله و لبه دیده و از محله تعریف مشخصی را ارائه می کند. به اعتقاد وی، محله منطقه وسیعی

¹ Neighborhood

² Township

است که به دلیل برخورداری از برخی خصوصیات مشترک و خاص قابل شناسایی است، به گونه ای که فرد به طور ذهنی ورود به آن را حس می کند (چپمن، ۱۳۸۴، ص. ۱۹۰).

و یا محله از نظر فضایی رابطه ای روشن بین داخل و خارج مطرح می کند. بنابراین جهت گیری فضایی محله با تضادی که با اطراف دارد معنا پیدا می کند. تضاد بین یک محله و بافت اطراف آن در صورت وجود یکی از وضعیت زیر به وجود می آید:

۱ - داشتن یک محدوده مشخص

۲ - داشتن تیپ های خاص معماری ساخت و ساز معماری

۳ - داشتن یک مرکز مشخص

اگر محله دارای مرکزیت نباشد و یا تفاوتی در سبک معماری بناهای محله با بافت اطراف دیده نشود، داشتن یک مرکز مشخص برای تعریف یک محله کافی است. شاخص شدن محله می تواند با معرفی بناهایی با سبک معماری خاص صورت بگیرد. گرچه محله مرزی خاص نداشته و با بافت اطراف عجین شده باشد.

در حالت سوم وجود مرکز خاص می تواند برای تعریف یک محله کافی باشد. گرچه مرز محله وجود نداشته باشد و تفاوتی بین سبک بناهای داخل محدوده با بناهای اطراف دیده نشود.

مسئله عمده در تحلیل محله این خواهد بود که چه عواملی محله را در رابطه تعریف می کند آن را با بافت اطرافش عجین می سازد (تیس اونسن، ۱۳۸۵، ص. ۱۳۳-۱۳۴).

چنانچه در فوق اشاره گردید، در فرهنگ غرب و در مقطع کنونی نیز تعداد جمعیت ساکن معیار عمده در تعریف محله است. در ایران، کالبد سکونت و اشتغال ۱۲۵۰ - ۷۰۰ خانوار (در حدود ۶۲۵۰-۳۵۰۰ نفر) با دامنه نوسان شعاع دسترسی (۴-۵ دقیقه) تعریف می شود. در این تعریف، محله دارای عناصر اصلی است که در شکل گیری آن نقش تعیین کننده دارند. این عناصر در دو سطح عناصر شاخص (نظیر مدرسه ابتدایی و مسجد) و عناصر توزیعی (نظیر مراکز تجاری روزانه - هفتگی - پارک محله ای - مکان های ورزشی و واحد های بهداشتی) استخوانبندی محله را تشکیل می دهند (حبیبی، ۱۳۷۸، ص. ۱۳). محله می تواند از نظر ابعاد مختلف نیز تعریف شود. برای مثال، محله ها از نظر اداری با دیوار، راه و یا مرزهای تعیین شده و مشخص؛ از نظر اجتماعی، با ادراک ساکنین محلی؛ از نظر عملکردی، با حوزه های خدمات محلی؛ از نظر زیست محیطی، با خصوصیات ترافیکی، کیفیت و امنیت، و بالاخره از نظر زیبایی، با داشتن ویژگی های مشخص یا عمر و سن توسعه تعریف می شوند (Barton, 2003, p. 16).

نمونه های دیگری از اینگونه تعاریف محلات در داخل وجود دارد.

محله یک مجموعه شهری در اندازه خاص متناسب با تعداد ساکنین و با مقیاس انسانی از نظر فاصله ها و دسترسی به مرکز محله می باشد (علی غفاری، ۱۳۷۵، ص. ۲۱).

محله یا کوی، یک شهرک کوچک در دل شهر بوده و برای خودش بازارچه، مسجد، مدرسه و دیگر چیزهای مورد نیاز را داشته است (معماریان، ۱۳۸۵، ص. ۳) و (معماریان، ۱۳۸۷، ص. ۷۵).